

ВІДГУК

офіційного опонента на дисертаційну роботу

«Прагматико-когнітивна інтерпретація сучасної аналітичної філософії»

Синиці Андрія Степановича,

подану на здобуття наукового ступеня доктора філософських наук

за спеціальністю 09.00.05 – історія філософії

Запропонована дисертація А. С. Синиці присвячена вивченню творчого доробку представників сучасної аналітичної філософії – напряму філософської думки, який на початку ХХІ століття став панівним в англо-американській філософії. Аналітичну філософію активно розвивають у таких важливих філософських осередках, як університети Кембриджа, Оксфорда, Гарварда, Нью-Йорка. Географічні межі цього напряму значно ширші – у Франції, Німеччині, Австралії, Польщі, Японії тощо дедалі більше дослідників застосовують аналітичну методологію для осмислення філософських проблем.

Хронологічні межі дослідження охоплюють другу половину ХХ – початок ХХІ ст. Цей період в історії філософії пов'язаний зі стрімким розвитком науки і техніки, пошвавленням комунікації між народами, появою нових викликів і цивілізаційних запитів. Аналітична філософія у характерний для неї спосіб прагнула на них відреагувати. Сьогодні майже не має таких філософських тем, які були б не досліджені засобами аналітичної філософії. Наприклад, йдеться про проблеми істини, значення, смислу, референції, мови, мовлення, інтенціональності, свободи волі, розуміння, штучного інтелекту, самості, штучної особистості. Важливим є й дослідження етичної, релігійної, політичної, економічної, правової проблематики, яка набуває популярності серед представників аналітичної філософії. Зважаючи на це, дослідження А. С. Синиці є надзвичайно актуальним, оскільки дає змогу

здійснити детальну історико-філософську реконструкцію особливостей розвитку сучасної аналітичної філософії.

Окремо треба наголосити на тому, що воно є вкрай важливим для української філософської спільноти, оскільки сьогодні в Україні мало наукових розвідок, присвячених дослідженню аналітичної філософії. Це зумовлено низкою причин – як минулим нашої філософської думки, що розвивалася у руслі континентального філософування, так і недостатністю джерельної бази, що могла б бути використана для ознайомлення з особливостями аналітичної філософії і стала підґрунтям для її детального вивчення надалі.

Треба зауважити, дослідник чимало зробив для того, щоб зблизити традицію аналітичного філософування з українською філософією. Його дві монографії – «Аналітична філософія» (2013) і «Сучасна аналітична філософія: від прагматики мови до концептуалізації свідомості» (2017), в яких опубліковано результати дисертації, а також збірки перекладів – «Антологія сучасної аналітичної філософії, або жук залишає коробку» (2014) і «Антологія сучасної філософії науки, або усмішка ASIMO» (2017), значною мірою визначають емпіричне підґрунтя дослідження. Вони містять україномовні переклади таких провідних мислителів-аналітиків сучасності, як Е. Гетсь, Р. Столнейкер, Т. Вільямсон, А. Гупта, Т. Нагель, Дж. Серль, Ф. Джексон, Д. Деннет, Д. Чалмерс, К. Франкіш, на ідеї яких покликається автор. Окрім того, джерельна база його дослідження представлена також працями Г. Фреге, Б. Рассела, Л. Вітгенштайна, Р. Карнапа, Г. П. Грайса, В. В. О. Куайна, Д. Девідсона, Г. Г. фон Врігта, Я. Хінтікки, Д. Армстронга, Дж. Остіна, Г. Райла, П. Ф. Стросона, Л. Лінського, М. Дамміта, С. Кріпке, Н. Хомського та ін., а також критичними розвідками Е. Нагеля, А. Папа, Д. Фоллесдаля, Ж. Пейненбург, П. Вейнгартнера, С. Ніконенка, М. Лебедева, Н. Юліної, С. Гарнада і українських дослідників, зокрема І. Алексюка, Ф. Бацевича, В. Бугрова, А. Васильченка, А. Конверського, В. Петрушенка, М. Поповича, Д. Сепетого, В. Циби, Я. Шрамка та ін.

Зважаючи на таку масштабну джерельну базу, що налічує 557 позицій (більшість яких англomовна) перед автором дисертації постала непроста мета, яка полягала у тому, щоб здійснити історико-філософську реконструкцію передумов виникнення, особливостей становлення і перспектив розвитку сучасної аналітичної філософії, запропонувавши притому її прагматико-когнітивну інтерпретацію. Зреалізувати цю мету важливо з кількох причин. Передусім це дасть змогу поглянути на плюралізм філософських концепцій у цілості, адже вони надзвичайно різноманітні за змістом, що суттєво утруднює процедуру їхнього аналізу. Разом з тим, застосовуючи системний підхід, автор демонструє, що, попри плюралізм підходів, у сучасній аналітичній філософії наявна чітка тенденція послідовного переходу від вивчення прагматики мови до концептуалізації свідомості. Саме специфіка цього переходу формує сутність наукової проблеми його історико-філософського дослідження, яка на сьогодні залишена відкритою для дискусії. До того ж ґрунтовний аналіз специфіки аналітичної філософії за задумом автора полягає ще й у можливості зіставлення ідей цього напряму філософської думки з ідеями представників континентальної філософії, зокрема феноменології, герменевтики, постмодернізму, а також виявлення альтернативних прагматико-когнітивній інтерпретації розвитку сучасної аналітичної філософії (зважаючи на метафізичні і гуманітарно-культурологічні редескрипції аналітичної методології).

Сформульовані у дисертації наукові положення, висновки і рекомендації ґрунтовно аргументовані. Задля цього автор на підставі принципів об'єктивності, історизму, системності, цілісності і критичності застосовує емпіричні і теоретичні методи дослідження (як загальнонаукові, так і філософські). Особливу увагу дисертант звертає на використання філософських методів герменевтики, інтерпретації, категоріального і компаративного аналізу, логічного і лінгвістичного аналізу, мисленневого експерименту. Звернемо увагу на те, що запропонований ним спосіб викладу

матеріалу відповідає загальним науковим принципам аналітичного філософування. Задля цього дисертант спершу формулює певну історико-філософську проблему, та пропонує над нею поміркувати. Він виявляє різні аспекти аналізу цієї проблеми, представлені у творах мислителів-аналітиків, що найбільш ґрунтовно її дослідили. Усе це супроводжується опертям на оригінальні філософські праці, в яких сформульована і розвинута відповідна філософська проблема. Далі він зіставляє міркування одних мислителів-аналітиків з іншими, виявляючи схожі і відмінні риси їхніх інтерпретацій. Зауважимо, що дуже часто вони суперечать одні одним, що й породжує філософські дискусії. Й нарешті, висловивши зважений і системний погляд на певну проблему, А. С. Синиця формулює власний спосіб її вирішення. Особливо чітко це помітно у процесі вирішення таких важливих проблем аналітико-філософського дискурсу, як парадокс скептика, проблема індивідуальної мови, існування квалія, аргументу від логічної можливості філософських зомбі, проблеми співвідношення свободи волі і детермінізму. Спільним моментом раціонального вирішення філософських проблем в інтерпретації А. С. Синиці є наголос на важливості апелювання до результатів науки. Якщо цього не буде то, ймовірно, філософія відважиться обрати скептичну позицію (с. 25).

Результати дослідження містять наукову новизну, яка насамперед полягає у формуванні авторської прагматико-когнітивної інтерпретації ідей представників сучасної аналітичної філософії. Саме така стратегія викладу матеріалу дає змогу провести цілісне і ґрунтовне історико-філософське дослідження й довести, що причиною переходу від мови до свідомості в аналітичній філософії була прагматизація її проблематики, що зумовила потребу у вивченні передумов виражених у мові способів осмислення дійсності. Дослідження А. С. Синиці вводить в українську науку і філософію багато невідомих раніше джерел зарубіжних авторів, актуальність, оригінальність і важливість яких у світовому філософському дискурсі не викликає сумнівів. Дисертант визначає зміст прагматичного і когнітивного

поворотів, що відбулися в аналітичній філософії, виокремлює когнітивну проблематику в філософії штучного інтелекту як напряму аналітичної філософії свідомості. На підставі застосування плюралістичного підходу в аналізі він ґрунтовно досліджує метафізичну проблематику в неопрагматизмі, проводить чіткі розмежування мовного і позамовного, семантичного і прагматичного, ментального і фізичного тощо. Важливим є його переконливе обґрунтування того, що в межах української філософської думки наявне теоретичне підґрунтя, визначене раціоналістичною традицією, яке дає змогу залучити ідеї аналітичної філософії в український філософський дискурс. А це дасть змогу поглибити розуміння традиційних для філософії проблем смислу, значення, істини, референції, мови, свідомості, що уже робить дисертант, чим збагачує предмет аналітичних досліджень, зіставляючи його притому з предметом інших континентальних напрямів філософської думки.

У першому розділі «Гене́за ідей сучасної аналітичної філософії» дисертації А. С. Синиця на підставі застосування аналітичної методології розпочинає своє дослідження з визначення термінів задля того, щоб надалі не виникало двозначностей у потрактуваннях. Його підхід цікавий плюралізмом визначення самого терміну «сучасна аналітична філософія» як: 1) поствітгенштайніанську філософію; 2) постлінгвістичну філософію; 3) неформалістсько-аналітичну філософію; 4) прагматико-когнітивну філософію (с. 33–34). Зрозуміло, що сам він у дисертації обґрунтовує визначення сучасної аналітичної філософії як прагматико-когнітивної філософії, але притому, що важливо, демонструє, як зокрема у ній були представлені ідеї «пізнього» Л. Вітгенштайна, чому занепали ідеї лінгвістичної філософії, що сприяло становленню ідей аналітичної філософії свідомості і як зрештою формалістський підхід до аналізу мови і мовлення було змінено неформалістським, що відкрило можливості до вивчення сфери когнітивного. Автор чітко демонструє, чому традиційні патерни аналітичного філософування через призму дослідження синтаксичних і семантичних

аспектів мови виявилися незадовільними в теоретико-методологічній площині, що зумовило потребу у вивченні і прагматичного аспекту мови. Це загалом сприяло прагматичному повороту в аналітичній філософії, після якого стало нормою аналізувати ключову логіко-семантичну проблематику, зважаючи на її співвідношення з низкою екстралінгвістичних факторів (зокрема, особою мовця, контекстом ситуації, когнітивними передумовами мовленнєвої діяльності). Через це у дисертації наголошено на важливості філософії «пізнього» Л. Вітгенштайна, яка визначена як «передумова прагматичного повороту в аналітичній філософії» (с. 72). З-поміж ключових творів пізнього періоду творчості Л. Вітгенштайна автор зрозуміло, що зосереджує найбільше увагу на «Філософських дослідженнях». На відміну від дослідників творчості цього австрійського філософа, А. С. Синиця доводить, що «Філософські дослідження» насамперед присвячені «проблемі пояснення засобами мови сутності психічних станів (чи принаймні розкриттю взаємозв'язку мови і психічних станів й у перспективі дослідженню сутності останніх)» (с. 81). Саме ця проблема, а не дотримання правила, мовні ігри чи конкретні мовні феномени, є ключовою для розуміння сутності задуму Л. Вітгенштайна. Такий висновок автор обґрунтовано доводить, чим підкріплює новизну своєї філософської концепції. Разом з тим в історико-філософській площині дисертант виявляє ті способи, якими філософські ідеї Л. Вітгенштайна знайшли свій розвиток у творчості багатьох мислителів-аналітиків, зокрема, у працях Г. Райла, Дж. Віздома, Дж. Остіна, С. Кріпке, Г. П. Бейкера і П. М. С. Гакером, П. Вінча, Я. Хінтіки, С. Гемпшира, Р. М. Геара (с. 85–87). Це доводить тяглість аналітичної традиції філософування й дає змогу виявляти закономірності її поступу.

У другому розділі «Особливості категоріального аналізу мови з погляду прагматики» найперше на що треба звернути увагу є відродження інтересу представників аналітичної філософії до метафізики. Як слушно зауважує автор, дослідження першопринципів мови й спроби встановлення відношення між мовою і реальним світом відкривали можливість для появи

метафізики (с. 90). Зрештою, ці випадки не єдині, в яких особливої ваги набувала метафізична проблематика. Й уже сам дисертант вказує на те, що в аналітичній філософії розуміння метафізики було різним. Наприклад, він виокремлює такі способи розуміння метафізики: 1) як того, що перебуває за межами виражальних засобів мови; 2) як обґрунтування необхідності універсалій; 3) як дослідження тем, яких уникали логічні позитивісти; 4) як аналіз первинних засад мови, її можливостей, відношення до світу й людини тощо (с. 90). Такий плюралізм інтерпретацій є свідченням відсутності традиції аналітичного філософування в царині метафізики знань. І, очевидно, доводить недосконалість аналітичної методології і її даремну критику метафізики. Адже, як далі демонструє А. Синиця, досліджуючи концепти істини, смислу, значення, референції, тема метафізики завжди була частиною аналітичних досліджень. Тому радше можна ствердити, що це методологія логічного позитивізму (й метод верифікації) певною мірою виявилися суперечливими аналітичній філософії, аніж власне метафізика. А філософсько-метафізичні концепції В. В. О. Куайна, Д. Девідсона, Б. Страуда, Г. Прайса, М. Д. Лоукса, Д. Армстронга, Д. К. Льюїса, Г. Патнема лише підтвердили це. Зрештою, неможливість цілковито відмовитися від застосування поняття істини (як це було зроблено в дефляціонізмі), важливість дослідження відношення мови і дійсності (проблема референції), потреба у введенні концепту смислу (а не лише значення, як це було запропоновано Б. Расселом), також засвідчують важливість метафізичної проблематики в аналітичній філософії.

Особливо треба звернути увагу на оригінальність вирішення парадоксу скептика, яке запропонував дисертант, підсумованого у твердженні «не так мовна спільнота, як сама мова (як певна осмислена цілісність) є надійним гарантом стабільності мовних значень й, загалом, раціонального пізнання світу» (с. 156). Воно має своє обґрунтування і безперечно є альтернативою наявним уже в аналітико-філософській літературі.

Аналізуючи розділ 3 – «Свідомість як предмет аналітичних досліджень» – треба зосередити увагу на особливостях взаємодії аналітичної філософії і феноменології через призму поняття інтенціональності. Дисертант чітко виявляє спільні ознаки інтерпретації взаємовідношення мислення і мови, які притаманні Е. Гуссерлю і Г. Фреге. Зокрема, аналізуючи співвідношення між ноєю, ноємою і гіле в Е. Гуссерля, з одного боку, і знаком, смислом і значенням в Г. Фреге, з другого, дисертант слушно зауважує, що «за допомогою мовних знаків виражають інтенціональні переживання, смисли як певні ідеальні сутності є відповідниками ноєми, а значення як реальний предмет замінене в Е. Гуссерля даними чуттєвого досвіду» (с. 187). Грунтовний аналіз А. С. Синицею концепту інтенціональності в аналітичній філософії (з апелюванням до робіт Г. Енскомб, Г. П. Грайс, Дж. Серля, Д. Деннета) переконливо засвідчує наявність підстав для діалогу між феноменологією і аналітичною філософією. Загалом заслуговує на увагу і здійснений автором аналіз проблеми кваліа, особливо його спроби дослідити цей концепт не лише зважаючи на дискусії редуccionістів і антиредуccionістів, а й зі зверненням до результатів науки. Цікавим видається і його спосіб спростування аргументу від логічної можливості філософських зомбі (с. 249). Апелюючи до логічної теорії, він демонструє нездійсненність прагнень прихильників мисленневих експериментів віднайти переконливі аргументи на користь правильності власної позиції. Дисертант пише: «За допомогою логіки можливо створити дуже багато уявних світів, які за суттю суперечитимуть один одному, але це ще зовсім не означає, що у такий спосіб ми довідаємося хоч щось про реальний світ» (с. 231). З цим висновком можна погодитись. Як зрештою, і з його подальшим аналізом гіпотези про мову думки, який щоправда, малоімовірно, що буде підтверджений на практиці в недалекій перспективі.

Важливим доповненням до аналізу свідомості, є дослідження штучного інтелекту, здійснене у розділі 4 «Когнітивне обґрунтування концепту штучного інтелекту». Зосереджуючи увагу на питаннях фіксування смислів

мовними засобами, природі розуміння, самості і штучної особистості, а також морально-етичній проблематиці, що виникає у зв'язку з розвитком ідей штучного інтелекту, дисертант здійснює детальний історико-філософський аналіз тих дискусій, які пов'язані з перспективами зреалізування ментальних феноменів на штучних носіях. У цьому аспекті треба наголосити на його аналізі специфіки свободи волі, традиційної для філософії теми, що за умов стрімкого розвитку науки і техніки набула нових напрямів розвитку. Дисертант робить обґрунтований висновок: «Те, що причинно-наслідкові зв'язки на ментальному рівні є радше формальними, а отже, не необхідними, можна зауважити, якщо попросту обґрунтовувати доцільність одного вибору, але зробити інший, послуговуючись тими самими критеріями. Ба більше, критерії вибору можна переглянути будь-якої миті» (с. 305). Це доводить відсутність чіткого детермінізму на ментальному рівні й дещо зміщує акценти в питанні трактування природи свободи волі у напрямку визначення її формальних критеріїв.

Суттєвим моментом дисертації А. С. Синиці є аналіз морально-етичної проблематики, що неминуче виникає у контексті теорії штучного інтелекту. Видається доцільним і належно обґрунтованим дисертантом виокремлення таких груп питань, що виникають у морально-етичній площині теорії штучного інтелекту, а саме: 1) дослідження впливу новітніх технологій, зокрема штучного інтелекту, на психофізичний стан людини в контексті філософії трансгуманізму; 2) вивчення основних етичних норм поведінки роботів; 3) аналіз штучного інтелекту, який би був дружнім щодо людини (с. 307).

Необхідним для концептуальної повноти дослідження є розділ 5 «Постання альтернативних прагматико-когнітивній інтерпретацій розвитку сучасної аналітичної філософії». Дисертант доводить, що розподіл на континентальну і аналітичну філософію є дуже умовним і сьогодні наявні всі підстави для творення синтетичних концепцій, якими, зокрема, є трансцендентальна прагматика К.-О. Апеля й універсальна прагматика

Ю. Габермаса. Важливо, що у дисертації автор виступає не лише прибічником аналітичної методології, а й виявляє її слабкі сторони. Він займає дуже зважену позицію, зауважуючи, що «в аналітичній філософії наявна низка дискусійних положень, зокрема й методологічного характеру, які неодноразово ставали об'єктом критики, іноді виправданої, а іноді – безпідставної, без розуміння її суті і основних завдань» (с. 340). Критика ця виправдана найбільше в соціальній площині, оскільки аналітична філософія на початках, і справді, мало уваги приділяла аналізу соціально-політичної дійсності й була малоефективним засобом задля того, щоб змінити її на краще. Але як засвідчив розвиток ідей аналітичної філософії, її методологію цілком можливо застосовувати й у процесі аналізу соціокультурної, релігійної, політичної проблематики. У зв'язку з цим її методологію можна ефективно застосовувати і в реаліях української філософської думки. Адже, як зауважує дисертант, «для її розвитку в Україні є належне теоретичне підґрунтя й значний інтелектуально-духовних запит» (с. 379). У дисертації ця думка належно аргументована.

Результати дисертації А. С. Синиці мають високу науково-теоретичну цінність. Але все ж, потрібно звернути увагу і на низку її дискусійних моментів.

1. Метафізичний вектор розвитку, якого набула аналітична філософія у другій половині ХХ ст., міг би бути сміло розглянутий як альтернатива до уже наявної прагматико-когнітивної інтерпретації. Натомість автор звертає увагу на тему метафізики лише в контексті ідей неопрагматизму (с. 90–101). Цього явно недостатньо. Адже метафізика активно виформовується і в лінгвістичній філософії (маємо на увазі дескриптивну метафізику П. Ф. Стросона), і загалом сучасна аналітична філософія, як висловився М. Лакс, зараз переживає «золотий вік». А це означає, що й у підрозділі 5.3 серед основних напрямів редескрипції аналітичного методу доцільно було б виокремити і метафізичний, не змішуючи його тільки з релігійним.

2. Дещо неоднозначним є розгляд концепції філософії свідомості Бертрана Рассела (нехай і відокремлено) в межах такого періоду розвитку аналітичної філософії свідомості, який дисертант визначив як «ідеалістичний дуалізм» (с. 163). Рассел переконливо знаний своїм релятивістським скептицизмом і матеріалістичними поглядами водночас. Тому спроба підвести його когнітивну концепцію під будь-яке поняття, яке містить «ідеалістичний» предикат, не зовсім коректна. Загалом, сама назва його концепції «нейтральний монізм», ще раз демонструє необхідність розглядати її в межах іншої засадничої парадигми.

3. Доцільно було б виокремити в площині філософії свідомості контекст ідей нейрофілософії та філософії нейрофізіології. Ці наукові розвідки набувають особливої популярності. Дослідження в цій царині чітко зорієнтовані на результати експериментального природознавства, а отже, підкріплюють філософську рефлексію даними науки, що в епістемологічній площині узгоджується з авторською позицією дисертанта.

4. Незрозуміло, які критерії взяті в основу для того, щоб серед ключових напрямів сучасної континентальної філософії виокремити лише феноменологію, герменевтику і постмодернізм. Доцільно було б з'ясувати відношення аналітичної філософії і в інших контекстах. Наприклад, поділ семіотики на синтаксис, семантику і прагматику виявився дуже своєчасним для застосування в аналітичній філософії у процесі вивчення мови і розмежування її синтаксичного, семантичного і прагматичного аспектів. А от взаємозв'язок аналітичної філософії і герменевтики був не настільки продуктивним, як у випадку з тими ж феноменологією чи постмодернізмом;

5. Хоча автор і користується плюралістичним підходом, завдяки чому в одному з варіантів і визначає сучасну аналітичну філософію як «постлінгвістичну», але ніде не вказує, що це визначення суперечить його ж ідеї, що сучасна аналітична філософія була визначена прагматичним поворотом у філософії. А цей поворот наявний і в лінгвістичній філософії. Тому одне розуміння не зовсім узгоджується з іншим. Відповідно

плюралістичний підхід не дає змогу отримати об'єктивну й виважену наукову оцінку поступу історико-філософської думки.

Зазначені зауваги загалом не впливають на високу оцінку одержаних у дисертації А. С. Синиці результатів. Наукові положення, висновки і рекомендації належно аргументовані у змісті дисертації А. С. Синиці й повною мірою відображені в авторефераті. Загалом дисертація і автореферат оформлені відповідно до чинних вимог.

Зважаючи на сказане, можна впевнено стверджувати, що дисертація Синиці Андрія Степановича «Прагматико-когнітивна інтерпретація сучасної аналітичної філософії» є актуальним, самостійним, оригінальним, завершеним дослідженням, яке має наукову новизну й беззаперечну теоретичну і практичну цінність для історії філософії. Разом з тим пропонуване наукове дослідження повністю відповідає вимогам, що сьогодні висувають до докторських дисертацій, а отже, його автор – Синиця Андрій Степанович – заслуговує на присудження наукового ступеня доктора філософських наук за спеціальністю 09.00.05 – історія філософії.

Доктор філософських наук, професор,
завідувач кафедри філософії та економіки
Львівського національного медичного університету
імені Данила Галицького

Держко Ігор Зеновійович

